

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.362.“737” (477)

Л. В. ШИНКАРУК,
*доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри
виробничого та інвестиційного менеджменту,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

Ю. Г. ВЛАСЕНКО,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

В. О. ГЕРАЩЕНКО,
*аспірант кафедри
виробничого та інвестиційного менеджменту,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

ТЕОРІЇ ХВИЛЬОВОГО РОЗВИТКУ І СИНЕРГЕТИКИ ТА ІНКЛЮЗИВНІСТЬ ЕКОНОМІКИ

У статті розглядаються концептуальні та методологічні засади теорії хвильового розвитку і синергетики в умовах глобалізації та наслідків фінансово-економічної кризи через призму можливостей інклюзивного розвитку економіки. Виокремлено та проаналізовано альтернативні підходи до розуміння процесів та явищ, притаманних сучасним кризовим явищам. Показано переваги та суперечності у поглядах вчених щодо трактування причин криз, видів рівноважних станів, поняття “ростового спаду”, взаємозв’язку науково-технічного прогресу і довготермінових коливань економічної активності. Розкрито причини стрибкоподібного характеру переходу економічних систем до якісно іншого рівня розвитку через заощадження → інвестиції → зміну основного капіталу. Обґрунтовано необхідність розробки економічної політики України не на постулаті, що ринок сам по собі не допускає криз і завжди прагне до рівноваги, а враховуючи невизначеність майбутнього, неминучість циклічного характеру економічної системи. Запропоновано одну із цілей економічного розвитку України - інклюзивне зростання, тобто розбудова економіки з високим рівнем зайнятості, що сприяє економічній, соціальній та територіальній єдності.

Ключові слова: криза, цикли, хвильовий розвиток, детермінанти, синергетика, інклюзивність, інклюзивний розвиток, малий та середній бізнес.

Постановка проблеми. На сьогодні особлива увага науковців повинна бути зосереджена на дослідженні питання криз, якому було присвячено сотні праць вчених багатьох поколінь, однак твердження, що теорія криз в основному створена і необхідне тільки вдосконалення є, напевно, передчасною, хоча у другій половині ХХ ст. розвинутими країнами було реалізовано можливість зводити до мінімуму соціальні потрясіння, згладжуючи “довгі хвилі”, але сьогоднішній етап розвитку економіки доводить зворотне. Глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 років, поставила під істотний сумнів цей постулат, що дозволяє стверджувати про хвилеподібний характер розвитку економіки, що потребує суттєвого удосконалення наукових методів дослідження циклів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Праці вчених кінця ХХ століття Дж. Форрестора [1], Дж. Моделські [2], Д. Медоуз [3], Ю. Яковця [4], та інших довели, що циклічні закономірності є загальним законом розвитку суспільства, але питання про природу, типи і періодичність циклічних коливань все ще залишаються предметом дискусії, а хвилеподібний, циклічний розвиток глобалізації висвітлено в публікаціях Р. Т. Робертсона [5], Х. Джеймса [6], К. О’Рурка та Дж. Вільямсона [7].

В останні десятиліття видозмінилися як сама економічна система, так і циклічний рух, але для неї залишилось характерним регулярно переживати періоди підйому, падіння темпів і абсолютного скорочення виробництва.

В умовах сьогодення значний вплив на особливість перебігу криз мають глобалізаційні процеси, які набувають нових ознак. За словами д.е.н. В.Р. Сіденка «Сучасний світ вступив у фазу деструкції сучасного неоліберального формату глобалізації в результаті глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, кризи у зоні євро й особливо кризи світового політичного устрою під впливом російського експансіонізму. Одночасно в надрах світової системи мають формуватися основи нового глобалізаційного процесу майбутнього – на засадах пріоритетів нематеріальних, гуманітарних цінностей, провідної ролі освіти і науки, переформатування суспільних зв’язків на основі різноманітних способів мережевої координації та взаємного узгодження на різних рівнях суспільної ієрархії, органічного поєднання глобалізаційних процесів, сконцентрованих на дійсно глобальних викликах розвитку, із національними, регіональними та локальними форматами організації суспільно-економічного життя» [8].

Про окремі складові нової парадигми розвитку було озвучено на Всесвітньому Економічному Форумі Давос 2019. К. Шваб, засновник

Всесвітнього Економічного Форуму в Давосі акцентував увагу на тому, що «Від глобалізації хтось виграв, а хтось програв. Вона зіграла на руку мільйонам, сотням мільйонів людей. Але є і ті, хто програв. Сьогодні поняття соціальної справедливості набуває більшого значення. У нинішнє століття соціальних мереж ми більше не можемо дозволити собі залишити людей позаду» [9].

Окрім того, на сьогодні необхідно вживати заходів з охорони навколишнього середовища та біорізноманіття і в водночас забезпечувати необхідний країні економічний розвиток, оскільки на сьогодні ці два завдання нероздільні і взаємопов'язані, адже передові технології можуть ефективно працювати на добробут суспільства і боротися з забрудненням екології. Це вимагає створення робочих місць, отримання фінансового прибутку, який отримають промисловість, торгівля та інші, але в умовах захисту навколишнього середовища і одночасно заробляючи. К. Шваб пропонував переглянути ставлення до глобалізації і вибудовувати її на моральних принципах, щоб її результати враховували інтереси всіх верств суспільства. Це допоможе зберегти і примножити технологічне майбутнє. Але чи готові сьогоднішні еліти до такого, питання відкрите.

Учасники обговорювали не лише економіку, клімат і соціальні питання, а й питання гендерної рівності, лідерства, рівних можливостей та можливості залучення покоління next (мільеніалов) до управління майбутнім. Не минули і Україну, Глава МВФ К. Лагард акцентувала увагу на тому, що «Україні необхідно прискорити реформи, щоб забезпечити стабільне зростання і поліпшити умови життя людей на тривалу перспективу» [9].

Також мова йшла і про кризи, Глава МВФ К. Лагард, говорила про падіння темпів розвитку світової економіки і спрогнозувала зростання фінансових ризиків в майбутньому, оскільки у світі зростають борги, які сьогодні нараховують 250 трлн доларів а при погіршенні фінансових умов і торгових кризах все це - провісники світової рецесії.

До вище окреслених особливостей розвитку сучасної економіки і перебігу криз, за словами д.е.н. Сіденка В.Р., необхідно додати, «...потужний геополітичний чинник у вигляді експансіоністської політики Російської Федерації. Агресія Росії проти України, яка супроводжується порушенням багатьох базових принципів міжнародного правопорядку, які сформувалися в період після Другої світової війни, дозволяють говорити про входження процесу сучасної глобалізації у четверту фазу – фазу кризи, коли відбуватиметься розпад старих структур глобалізації та виникатиме феномен певної деглобалізації, перенесення центру ваги на більш локалізовані форми економічної організації» [8].

Формулювання цілей статті. Метою статті, є узагальнення існуючих підходів до вивчення криз, окреслення детермінант, які будуть впливати на формування криз у перспективі та обґрунтування доцільності інклюзивного зростання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Визнання циклічності як принципової і функціональної особливості економічної динаміки співпадає з однією із традицій економічної думки – досліджувати економічні процеси такі як циклічні та в черговий раз акцентувати, що економіка – це надзвичайно складна система, в якій належне місце відведено і теорії циклу.

Досить популярним тривалий час було уявлення про цикли як перманентні відхилення від стану рівноваги, до якого прагне економіка, тобто рівноважний підхід обумовлений сутністю кругообігу, складовими якого є закономірний і чітко визначений попереднім станом економіки рух матеріальних і фінансових благ та повторювані з періоду в період процеси виробництва й обміну. За даним підходом збільшення або зменшення значень економічних показників не є ознакою відхилення від кругообігу, оскільки вони змінюються за заданою і визначеною схемою, подібно зміні пір року або ж процесів розвитку живих організмів.

Як відомо, причини покладені в основу рівноважного підходу, не давали змоги досліджувати ситуацію, коли вводилися чинники, які розбалансовують економічну систему і одним із перших цей недолік помітив російський вчений М. Кондратьєв. Вченим досліджувалися питання існування декількох рівноважних станів і, як наслідок, можливість існування декількох коливальних рухів економіки, ним запропоновано не обмежуватися вивченням кризи, а досліджувати всю сукупність хвилеподібних рухів, тобто розробляти загальну теорію коливань. На його думку, в економіці варто виділяти рівновагу трьох видів [10, с. 14-15].

1. Рівновага першого порядку між звичайним ринковим попитом та пропозицією, відхилення від якого породжують короткострокові коливання тривалістю 3-3,5 року, тобто цикли товарних запасів.

2. Рівновага другого порядку утворюється шляхом міжгалузевих переливів капіталу, вкладеного в основному в устаткування і відхилення від нього утворюють цикли середньої тривалості.

3. Рівновага третього порядку, яка зумовлена «основними капітальними благами», до яких відносяться: промислові будинки; інфраструктурні споруди; кваліфікована робоча сила, яка обумовлює даний технічний спосіб виробництва. Запас «основних капітальних благ» повинен врівноважуватися з усіма факторами, які визначають технічний спосіб виробництва, із сформованою галузевою структурою виробництва, наявною сировинною базою і джерелами

енергії, цінами, зайнятістю, суспільними інститутами, станом грошово-кредитної системи і т.д. Порушення рівноваги між ними провокує крайні нерівноважні стани, які зумовлюють необхідність створення нового запасу «основних капітальних благ», які б задовольняли вимоги формування нового технічного способу виробництва і таке оновлення, яке показує рух науково-технічного прогресу, за М. Кондратьєвим, відбувається не плавно, а стрибкоподібно і є матеріальною основою великих циклів кон'юнктури.

70-80 рр. ХХ ст. також характеризуються дискусією щодо проблеми взаємозв'язку науково-технічного прогресу і довготермінових коливань економічної активності. У той час, коли в післявоєнній літературі з макроекономіки науково-технічний прогрес повсюдно розглядався як екзогенний фактор, М.Д. Кондратьєв ще у 1926 р. показав, чому даний фактор ендогенний, а також, чому так важливо розрізняти винаходи та їх впровадження.

Проаналізувавши динаміку інновацій за півтора століття, вчений зробив висновок: «Протягом близько двох-трьох з половиною десятиліть перед початком підвищувальної хвилі великого циклу спостерігається поживлення у сфері технічних винаходів. Широке застосування цих винаходів у сфері промислової практики пов'язане, безсумнівно, з реорганізацією виробничих відносин, співпадає з початком підвищувальної хвилі великих циклів» [11, с. 54]. У подальшому розробку даних проблеми здійснив Й. Шумпетер, створивши теорію інновації.

М. Кондратьєв окреслив комплекс соціально-економічних процесів, які зумовлюють характер циклів:

- нерівномірність процесу нагромадження капіталу;
- стрибкоподібні зміни в умовах грошового обігу;
- нерівномірність науково-технічного прогресу;
- нерівномірність змін у технологічній структурі;
- коливання у розвитку суспільно-економічних процесів;
- коливання у процесах втягування нових країн до світового ринку.

У роботі «Світовий хлібний ринок і перспективи нашого хлібного експорту» вчений досліджував динаміку земельної ренти на різних фазах циклу. На понижувальній хвилі кондратьєвського циклу зниження витрат і темпи росту сповільнюються, а в період кризи стають від'ємними, на що реагує і маса, і норма природної ренти. У даній ситуації разом зі зниженням частки сільського господарства і добувної промисловості в структурі виробництва і експорту зростає маса і доля квазіренти (особливо технологічної) – надприбутку, привласнюваного постачальниками внутрішнього ринку і експортерів високорентабельних товарів в період розповсюдження базисних інновацій.

М. Кондратьєв також досліджував механізм взаємодії великих і середніх циклів і визнав наявність як великих, так і малих циклів, середня тривалість яких біля 3,5 років, тобто, ґрунтуючись на поєднанні циклів різної довжини спробував подати цілісну картину циклічної динаміки економіки. «Великі цикли економічної кон'юнктури виявляються в тому ж єдиному процесі динаміки економічного розвитку, в якому виявляються і середні цикли з їх фазами підйому, кризи і депресії. Тому середні цикли, немовби, нанизуються на хвилі великих циклів... Середні цикли, які попадають на понижувальний період великого циклу, повинні характеризуватися особливою тривалістю і глибиною депресії, короткістю і слабкістю підйомів. Середні цикли, які попадають на підвищувальний період великого циклу, повинні характеризуватися зворотніми рисами» [11, с. 207-208]. Перехід економіки після кризи 20-х років і 60-70 рр. за сценарієм, спрогнозованим вченим, довів закономірність мультициклічної економічної динаміки, хоча багато хто сумнівається в правильності вчення М. Кондратьєва.

Криза 1929-1933 рр. послужила ґрунтом для досліджень Й. Шумпетера, в яких визнано дослідження російського вченого, а криза 70-х рр. ще раз підтвердила правдивість вчення у праці німецького вченого Г. Менша «Технологічний пат: інновації перемагають депресію».

У роботах сучасного російського вченого Ю. Яковця показано, що матеріально-технічною основою зміни кондратьєвських циклів (великих циклів кон'юнктури) є зміна переважаючих технологічних циклів, які визначають рівень конкурентоздатності продукції і реалізують кластер базисних інновацій. Від часів промислової революції до кінця ХХ ст. змінили один одного п'ять технологічних укладів; у 10-20-і роки ХХІ ст. прийде час наступного укладу [12, с. 60].

Основні характеристики циклу, у сучасній науці, пов'язують з його причинами, фазами, часом протікання, частотою повторення, динамічними параметрами, амплітудою показників економічної активності і враховуючи це, цикл постає в якості постійної динамічної характеристики економіки, без якого немає розвитку, немає руху – економіка мертва, а в кращому випадку вона «механістична».

Сучасна західна економічна теорія застосовує більш агрегований підхід до циклу в основу якого покладена методологія аналізу циклу, розроблена в Національному бюро економічних досліджень США під керівництвом У. Мітчелла, А. Бернса, Дж. Мура, яка характеризується яскраво вираженим прагматизмом та емпіризмом. У ній, власне кажучи, розглядаються лише дві фази циклу рецесія (спад) (включає кризу і депресію) і підйом (пожвавлення і підйом). Методи визначення фаз, пошук так званих «поворотних точок» циклу і

знаходження точок максимальної інтенсивності кожної фази – «піку» і «дна» - ґрунтуються на розгляді більше сотні різних «циклічних показників», тобто на дослідженні великої кількості статистичних тимчасових рядів, однак бюро не виділяє який-небудь один або кілька показників у якості найбільш важливих і визначальних, внаслідок цього поняття циклу, незважаючи на багато розглянутих конкретних проявів, залишається в цілому до деякої міри невизначеним.

Дотепер серед економістів, які визнають циклічність, немає єдності щодо природи цього явища і у науці вказуються різні екзогенні (зовнішні) і ендогенні (внутрішні) причини циклів.

Заслугують на увагу дослідження вчених, які робили спроби створити інтегральну теорію економічного циклу, за якою цикл – це синтез внутрішніх станів економіки і зовнішніх факторів, які реалізуються при переході від фази до фази, і якщо екзогенні фактори виступають причиною, збудником первісних імпульсів циклів, то ендогенні причини, на думку дослідників, перетворюють ці імпульси у фазові коливання. На нашу думку, саме таке трактування аналізу сутності циклів і є свідченням зародження нового підходу, який на сьогодні називаємо – синергетичним.

У цьому зв'язку набуває актуальності історико-економічний аналіз циклічних коливань, здійснений Е. Хансеном у роботі «Економічні цикли і національний доход» (1951 р.), де перелічуються істотні елементи («наріжні камені») теорій циклу і визначає авторів, яким належить основний внесок у науку:

- Роль коливань у розмірах інвестицій (Туган-Барановський, Шпітгоф, Кассель, Робертсон).
- Аналіз детермінантів інвестування: природна норма, взята у відношенні до грошової норми відсотка, або графік граничної ефективності інвестицій (Віксель, Кейнс).
- Роль динамічних факторів – техніки, природних ресурсів, розширення території і зростання населення - як детермінантів інвестування (Шпітгоф, Харрод).
- Пучковидний характер інвестування, зумовлений діяльністю в галузі нововведень (Шумпетер).
- Капіталістичний метод виробництва (необхідність тривалого часу для виробництва елементів основного капіталу) і принцип акселерації (Афталіон, Пігу, Дж. М. Кларк).
- Початкові імпульси і поширення циклічних рухів, обумовлене структурою економіки (Віксель, Пігу).
- Мультиплікатор інвестицій і функція споживання (Кан, Кейнс).

- Взаємозв'язок економічних змінних - економічні моделі (Тінберген, Фріш, Самуельсон, Хікс, Клейн та ін.) [13, с. 299-300].

В аналізі інтегральної теорії циклу Е. Хансена переплітаються три характерні лінії: 1) вплив змін доходу на розміри інвестицій (принцип акселерації); 2) роль мультиплікатора інвестицій (на основі функції споживання); 3) графік граничної ефективності в її відношенні до норми відсотка. Такі основні складові, які охоплюють «механіку» розширення і ущільнення та створюють кумулятивний механізм в економіці.

Згідно теорії інтегрального синтезу Е. Хансена, більшість сучасних дослідників як ендогенну причину циклів вказують коливання попиту на блага (споживчого й інвестиційного характеру), у результаті чого економіка виходить із стану рівноваги.

Західні теорії циклів орієнтовані переважно на високорозвинену ринкову економіку і не завжди підходять для аналізу періодичних коливань економіки України, але увага до даної концепції циклічного розвитку на принципово новому рівні (з урахуванням сучасних досягнень в області функціонального аналізу, кардинального перегляду або відмови від застарілих або тих понять і гіпотез, які не виправдали себе) може вплинути на відпрацювання ефективної державної антикризової політики в Україні. Це зумовлює актуальність тих основних питань теорії циклу, які в останні два-три десятиліття були предметом дискусії серед вчених і не одержали належного висвітлення в західній літературі. До них, на нашу думку, варто віднести проблеми: 1) кризи і її ролі в циклічному русі економіки; 2) критерії в циклічному розвитку; 3) проміжних криз; 4) взаємозв'язку циклу і зростання [14, с. 77-78].

В теорії циклічного розвитку необхідно акцентувати увагу на оперуванні поняттям «ростовий спад». На нашу думку ситуація абсолютного скорочення виробництва несе в собі нову якість у порівнянні із ситуацією уповільнення його зростання, в першу чергу, саме скорочення виробництва відбиває ті специфічні процеси, які відсутні при збереженні «ростовою спаду». При абсолютному скороченні кінцевого суспільного продукту, або ВВП, відбувається розрив або ослаблення сталих ринкових зв'язків між елементами системи, і навпаки, навіть повільне розширення виробництва призведе до примноження і зміцнення таких зв'язків. Пошук підтвердження гіпотези полягає у аналізі динаміки агрегатних показників, оскільки як правило, передуюче переломові зростання відбувається набагато повільніше, аніж наступне падіння, а також різними є і механізми, які діють під час підйомів і спадів.

У даний момент особливі умови трансформації економіки України внесли корективи у підходи, оскільки у нас спостерігається звуження виробництва –

зниження нагромадження як причина кризи, на відміну від проміжних криз розвинутих країн, зумовлених зв'язком надмірне виробництво – перенагромадження.

Для розмежування понять «ростовий спад» і проміжна криза у теорії циклічного розвитку необхідно поряд з показником зміни обсягу виробництва запропоновано розглядати й інші показники. Щодо трансформаційних економік, за типом української то необхідно відносити до фази кризи ситуації, коли спостерігається зниження абсолютного обсягу виробництва і проявляються інші важливі ознаки кризи, такі, як зростання безробіття, падіння капіталовкладень, зменшення прибутку. Характерний для даної циклічної фази напрямок динаміки виробництва повинен визначатися відповідним рухом сукупного попиту, тобто динамікою особистого споживання, приватних інвестицій і нетто-експорту. На нашу думку сповільнення зростання та припинення зростання можуть трактуватися як «ростовий спад».

Можна по-різному ставитися до пояснення Е. Хансеном причин Великої депресії. Багато економістів вважають, що посилення на випадковий збіг понижуючих хвиль у трьох типах циклів є в даному випадку досить поверхневими. Однак не можна не бачити, що теорія «множинності циклів» базується на скрупульозному вивченні й узагальненні багатого історичного матеріалу, до того ж, на нашу думку, є доцільною сама спроба витлумачити Велику депресію шляхом розкриття як найбільше числа безпосередніх причин.

У 1894 р. вийшла у світ праця видатного українського вченого М. Туган-Барановського «Промислові кризи». Детально вивчивши показники циклічності промисловості Англії, вчений прийшов до висновку, що еволюцію капіталістичної системи зумовлюють інновації в галузях, які виробляють засоби виробництва, тобто появився аналіз торгово-промислових криз. Ще однією рисою праць вченого є його висновки щодо величезних внутрішніх можливостей саморозвитку і самокорекції капіталістичної економічної системи.

Також ХХ ст. стає періодом зародження теорії економічного розвитку, основоположником якої вважають Й. Шумпетера, оскільки він стверджував, що економічна система, вийшовши із рівноважного етапу, переходить до якісно іншого рівня розвитку з іншими кількісними параметрами, які пов'язані із заощадженнями → інвестиціями → змінною основного капіталу і сам економічний розвиток носить стрибкоподібний характер [15, с. 154-157]. Видатний вчений писав, що Еволюція – за своєю суттю процес, який рухається циклами... Реальним є тільки цикл сам по собі. Циклічність розглядається науковцем як природний процес розвитку економіки, певна форма руху, яка показує нерівномірність економічної динаміки.

Дійсна економічна ситуація в Україні вимагає розробки програм динамічного розвитку, доповнюючи існуючий на сьогодні методологічний інструментарій новими категоріями і за словами Л. Євстігнєєвої та Р. Євстігнєєва «вихід із цього очевидного тупика може забезпечити синергетика – теорія розвитку складних систем як взаємодії їх різноякісних компонентів» [16, с. 27]. Хоча синергетика порівняно молода наука, оскільки використання її термінології розпочалося наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ ст., на сьогодні вона впевнено завойовує своє місце у предметному просторі фундаментальної економічної науки та формує особливий напрям аналізу – економічну синергетику. Перші праці з проблем синергетики належать Г. Хакену [17], І. Пригожину [18], В. Зангу [19], хоча аналіз процесів нестійкості можна знайти і у більш ранніх працях Й. Шумпетера [15], М. Кондратьєва [20], Е. Хансена [13], Р. Харрода [21], які займалися проблемами циклічного розвитку економічних систем. Викликають зацікавлення і праці з проблем синергетики вчених Д. Львова [22], Г. Рузавіна [23], М. Чешкова [24], В. Тарасевича [25], В. Решетила [26] та ін.

На думку Й. Шумпетера, економічний розвиток відбувається стрибкоподібно, як перехід від одного стаціонарного стану до іншого на якісно новому рівні з абсолютно іншими параметрами заощаджень, інвестиції та основного капіталу. І особливо важливим є твердження вченого, що саме на таких фазах циклічного розвитку як криза та депресія відбувається впровадження інновацій за рахунок групової взаємодії підприємців, що можна трактувати як синергетичну взаємодію в умовах сильно нерівноважного стану [15, с. 154-155].

М. Кондратьєв дотримувався генетичного підходу до прогнозування і вважав необхідним опиратися на всебічне дослідження закономірностей та тенденцій минулого і можливі напрямки змін майбутнього, на відміну від широко розповсюдженого телеологічного підходу, який зорієнтований на апріорно задані цілі і прогнозує можливі шляхи їх розвитку. Таким чином, науковою основою прогнозу стало поєднання трьох підходів: статичного, циклічно-динамічного, генетичного. Окрім того вчений визнавав не тільки індуктивно-емпіричний метод побудови теорії взагалі і теорії циклу зокрема, але й плюралістичний підхід до аналізу причин циклічних коливань, який допускає, що циклічний процес є результатом взаємодії великої кількості відносно самостійних процесів.

Ідеї М. Кондратьєва були підтримані Й. Шумпетером, Г. Меншем та іншими сучасними вченими, тобто, можна стверджувати, що до зародження економічної синергетики немалою мірою причетна теорія циклічного розвитку.

За словами В. Занга «Синергетична економіка трактує нелінійність і нестійкість як джерело розмаїття і складності економічної динаміки, а не шумів і випадкових збурень, як це робить економіка традиційна» [19, с. 291]. Для дослідження трансформаційної економічної системи України нелінійний підхід є найбільш конструктивним, але необхідно зазначити, що після становлення нового рівня економічних відносин, для яких крайні нерівноважні стани не будуть характеристикою системи, в цілому актуалізується застосування традиційних рівноважних економіко-математичних моделей. Тобто, у синергетичній парадигмі зливаються, а не протиставляються детермінованість системи і випадковість, оскільки у періодах біфуркації, та між ними їм відводиться різна роль.

Біфуркація (від англ. fork – вилка) – період, коли зароджується боротьба різних напрямків подальшої еволюції системи – «точка розгалуження еволюційної лінії» [27, с. 132]. За твердженням В. Тарасевича [25, с. 63-64]. існують біфуркації I роду – коли стара система не допускає системної хаотизації, але і не переходить на вищий рівень гомеостаза та біфуркації II роду – коли всі можливості актуалізуються, співіснують і взаємодіють одна з одною.

Сьогодні світ намагається зрозуміти причини криз і випрацювати нові рецепти запобігання та реагування на економічні кризи. За словами Ж.М. Баррозо, у передмові до «Стратегії для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання» (Стратегія «Європа 2020»), «Європа повинна вийти з економічної та фінансової кризи сильнішою, Європа на порозі змін, криза знищила роки економічного та соціального прогресу та виявила структурні недоліки Європейської економіки. Тим часом, світ рухається швидко, а довгострокові труднощі – глобалізація, тиск на ресурси, старіння населення – посилюються. Крім того, криза ускладнила завдання забезпечення нашого майбутнього економічного розвитку. Все ще нестабільна ситуація з нашою фінансовою системою стримує відновлення, так як компанії та домогосподарства мають труднощі в запозиченні, витрачанні та інвестуванні коштів. Наші державні фінанси зазнали величезного негативного впливу; з дефіцитом ВВП в середньому 7% та боргом – більше 80% від ВВП, два роки кризи знищили результати фінансової консолідації, яка тривала двадцять років. Наш потенціал зростання зменшився вдвічі під час кризи. Велика частина інвестиційних планів, талантів та ідей не можуть бути використані через невизначеність, недостатній попит та відсутність фінансування» [28].

Програмою окреслено три пріоритети, які повинні бути ключовими в «Європі 2020»:

- Розумне зростання: розвиток економіки, що ґрунтується на знаннях та інноваціях.

- Стале зростання: сприяння більш ефективному використанню ресурсів, розвитку більш екологічної та конкурентоспроможної економіки.

- Всеохоплююче зростання: стимулювання економіки з високим рівнем зайнятості, що сприятиме соціальній та територіальній згуртованості.

Саме кризь призму трьох елементів, які доповнюють один одного, пропонується бачення розбудова економіки Європи в 21 столітті [28].

Висновки і перспективи подальших розвідок. На основі проведених досліджень виявлено, що формування шляхів та інструментів виходу з кризи і переходу до нової якості розвитку, повинно розглядатися кризь призму сформованих причинно-наслідкових зв'язків існуючої структури економіки та визначення закономірностей її еволюції і внутрішніх і зовнішніх джерела розвитку.

У економічній системі, через диспропорції і кризи на певний час встановлюється пропорційність, але система не повинна і не може бути постійно в стані рівноваги, але не повинна і занадто далеко від неї відходити. Тому, бажане втручання в економіку спрямоване на згладжування циклу і постає питання, наскільки можна регулювати економічні процеси, щоб не порушити природний розвиток економічної системи, для цього необхідно розібратися у механізмі самостійного руху системи.

З теорії самоорганізації витікає, що будь-яка система може розвиватися тільки через кризи, проходячи через так-звані точки біфуркації. Проблеми переходу економічної системи у якісно новий стан, порогові прикордонні ситуації, механізми організації переходів до нових станів вивчені мало.

Дослідження економічних систем трансформаційного типу вимагає нелінійного стилю мислення, яке формується останніми роками за рахунок використання нової термінології виробленої синергетичною парадигмою (біфуркації, флуктуації, антрактор, детектор, тезарус і т. д.). В історії економічної науки біля трьох століть існували приклади фрагментарного використання синергетичного методу досліджень, а стадія зародження синергетичного інструментарію стосується як досліджень ринкового саморегулювання, ринкової рівноваги так і економічної циклічності.

Таким чином, можна стверджувати, що розробка економічної політики України не повинна ґрунтуватися на постулаті, що ринок сам по собі не допускає криз і завжди прагне до рівноваги, а враховувати альтернативні економічні теорії, які витікають із фундаментальної невизначеності майбутнього, показують неминучість циклічного характеру економічної системи і розробляють рецепти виходу із них. Тому необхідно оволодіти теорією циклу для правильного діагностування кризових потрясінь і знаходити

ефективні шляхи і засоби виходу з них для зведення до мінімуму як фази кризи так і втрат, пов'язаних з нею.

Всеохоплююче (інклюзивне) зростання – економіка з високим рівнем зайнятості, що сприяє економічній, соціальній та територіальній єдності повинна стати ціллю економічного розвитку України. За прикладом «Стратегії 2020» для Євросоюзу, інклюзивне зростання передбачає надання людям більших можливостей за рахунок забезпечення високого рівня зайнятості, інвестицій в компетенції, боротьби з бідністю та модернізації ринків праці, систем підготовки кадрів і соціального захисту, з тим щоб допомогти людям передбачати зміни та управляти ними і побудувати згуртоване суспільство. Дуже важливо, щоб вигоди від економічного зростання поширюватися на всіх.

Список використаної літератури

1. Форрестор Дж. Мировая динамика. – М.: Наука, 1978. – 265 с.
2. Моделски Дж. Волны Кондратьева, развитие мировой экономики и мировая политика / Дж. Моделски и др. // Вопросы экономики. – 1992. – № 10. – С. 20-23.
3. Медоуз Д.Х. За пределами роста / Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Й. Рандерс. – М.: Прогресс, 1994 – 314 с.
4. Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю.В. Яковец. – М.: Наука, 1999. – 196 с.
5. Robertson R.T. The Three Waves of Globalization: A History of a Developing Global Consciousness / R.T. Robertson. – Nova Scotia: Fernwood Pub.; New York : Zed Books, 2003. – 291 p.
6. James H. The Creation and Destruction of Value: The Globalization Cycle / H. James. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2009. – X, 325 p.
7. O'Rourke K.H. Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-century Atlantic Economy / K.H. O'Rourke, J.G. Williamson. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1999. – XII, 343 p.
8. Сіденко В.Р. Перспективи глобалізації економіки у контексті хвилеподібного характеру розвитку (теоретичний підхід). Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 121 (частина II). 2014. – С. 16-23.
9. WEF Annual Report [E-resource] - Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_18-19.pdf
10. Кондратьев Н.Д. Основные проблемы статики и динамики / Н.Д. Кондратьев. – М., 1991. - С. 14-15.
11. Кондратьев Н.Д. Особое мнение / Н.Д. Кондратьев. – Кн.1,2. – М.: Наука, 1993. – 369 с.

12. Яковец Ю.В. Экономические кризисы: теории, тенденции, перспективы / Ю.В. Яковец. – М., 2003. – 60 с.
13. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход / Э. Хансен // Классики кейнсианства: в 2 т. / Сост. А.Г. Худокромов. – М.: “Экономика”, Т.2. 1997.– 429 с.
14. Шинкарук Л.В. Нагромадження основного капіталу: теорія, аналіз та тенденції розвитку в Україні: Монографія / Л.В. Шинкарук. – К.: Університет “Україна”, 2006. – 393 с.
15. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. - М.: Прогресс, 1982. – 436 с.
16. Евстигнеева Л. От стандартной экономической теории к экономической синергетике / Л. Евстигнеева, Р. Евстигнеев // Вопросы экономики. – 2001. - №10. – С.27.
17. Хакен Г. Кооперативные явления в сильнонеравновесных и нефизических системах / Г. Хакен, 1975.
18. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с Природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 431 с.
19. Занг В. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В. Занг. – М., 1999. – 391 с.
20. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н.Д. Кондратьев. - М.: Экономика, 2002. – 765 с.
21. Харрод Р. К теории экономической динамики. Экономические циклы и национальный доход. Части I-II / Р. Харрод // Классики кейнсианства в 2-х т. / Сост. Н.Г. Худокормов. – М.: “Экономика”, 1997, Т.1. – 416 с.
22. Львов Д.С. Прогноз или благи намерения / Д.С. Львов // Новое в синергетике: Взгляд в третье тысячелетие. – С. 73-78.
23. Рузавин Г.И. Синергетика и диалектическая концепция развития / Г.И. Рузавин // Философские науки. – 1989. - №11. – С. 90-101.
24. Чешков М.А. Синергетика: за и против хаоса (заметки о науке эпохи Глобальной смуты / М.А. Чешков // Общественные науки и современность. – 1999. - №6. – С. 131-133.
25. Тарасевич В.М. Економічна синергетика: концептуальні аспекти / В.М. Тарасевич // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 4. – С. 57.
26. Решетило В.П. Синергетична парадигма та формування нелінійного стилю економічного мислення / В.П. Решетило // Економічна теорія. – 2004. - №4. – С. 11.
27. Бранский В.П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории / В.П. Бранский // Общественные науки и современность. – 1999. - №6. – С. 132-133.

28. ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ Брюссель, 03.03.2010. COM (2010) 2020 остаточна версія ЄВРОПА 2020. Стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання. форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/file/31493>.

References

1. Forrester, J (1978). *Mirovaja dinamika* [World Dynamics]. Moscow: Nauka.
2. Models, J. (1992). *Volny Kondrat'eva, razvitie mirovoj jekonomiki i mirovaja politika* [Kondratiev waves, development of the world economy and world politics]. *Voprosy jekonomiki*, 10, pp. 20-23.
3. Meadows, D.H., Meadows, D.L. and Randers, J. (1994). *Za predelami rosta* [Beyond growth]. Moscow: Progress.
4. Yakovets, Yu. (1999). *Cykly. Krizisy. Prognozy* [Cycles. Crises. Forecasts]. Moscow: Nauka.
5. Robertson, R. (2003). *The Three Waves of Globalization: A History of a Developing Global Consciousness*. Nova Scotia: Fernwood Pub.; New York: Zed Books.
6. James, H. (2009). *The Creation and Destruction of Value: The Globalization Cycle*. Cambridge: Harvard University Press.
7. O'Rourke, K. and Williamson, J. (1999). *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-century Atlantic Economy*. Cambridge: MIT Press.
8. Sidenko, V. (2014). *Perspektyvy hlobalizatsii ekonomiky u konteksti khvylepodibnoho kharakteru rozvytku (teoretychnyi pidkhid)*. [Perspectives of globalization of the economy in the context of the undulating nature of development (theoretical approach)]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 121 (Part II), pp. 16-23.
9. *WEF Annual Report*. [online] Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_18-19.pdf
10. Kondratiev, N. (1991). *Osnovnye problemy statiki i dinamiki* [The main problems of statics and dynamics]. Moscow.
11. Kondratiev, N. (1993). *Osoboe mnenie* [Special opinion]. Moscow: Nauka.
12. Yakovets, Yu. (2003). *Jekonomicheskie krizisy: teorii, tendencii, perspektivy* [Economic crises: theories, trends, prospects]. Moscow.
13. Hansen, E. (1997). *Jekonomicheskie cikly i nacional'nyj dohod* [Economic Cycles and National Income]. In: A. Khudokrom, ed., *Keynesian Classics*, vol. 2. Moscow: Jekonomika.
14. Shinkaruk, L. (2006). *Nahromadzhennia osnovnoho kapitalu: teoriia, analiz ta tendentsii rozvytku v Ukraini* [Fixed capital accumulation: theory, analysis and development trends in Ukraine]. Kyiv: University of Ukraine.

15. Schumpeter, J. (1982). *Teorija jekonomicheskogo razvitija* [The theory of economic development]. Moscow: Progress.

16. Evstigneeva, L. and Evstigneev, R. (2001). *Ot standartnoj jekonomicheskoi teorii k jekonomicheskoi sinergetike* [From Standard Economic Theory to Economic Synergetics]. *Voprosy jekonomiki*, 10, p. 27.

17. Haken, G. (1975). *Kooperativnye javlenija v sil'nonerovnovesnyh i nefizicheskikh sistemah* [Cooperative phenomena in highly nonequilibrium and non-physical systems].

18. Prigogine, I. and Stengers, I. (1986). *Porjadok iz haosa. Novyj dialog cheloveka s Prirodoy* [Order from chaos. New dialogue of man with Nature]. Moscow: Progress.

19. Zang, V. (1999). *Sinergeticheskaja jekonomika. Vremja i peremeny v nelinejnoj jekonomicheskoi teorii* [Synergetic economy. Time and change in nonlinear economic theory]. Moscow.

20. Kondratiev, N. (2002). *Bol'shie cikly kon'junktury i teorija predvidenija* [Large conjuncture cycles and prediction theory]. Moscow: Jekonomika.

21. Harrod, R. (1997) *K teorii jekonomicheskoi dinamiki. Jekonomicheskie cikly i nacional'nyj dohod. Chasti I-II* [On the theory of economic dynamics. Economic cycles and national income. Parts I-II]. In: A. Khudokrom, ed., *Keynesian Classics*, vol. 1. Moscow: Jekonomika.

22. L'vov, D. *Prognoz ili blagi namerenija* [Prognosis or good intentions]. In: *New in synergetics: A look into the third millennium*.

23. Ruzavin, G. (1989). *Sinergetika i dialekticheskaja koncepcija razvitija* [Synergetics and the dialectical concept of development]. *Filosofskie nauki*, 11, pp. 90-101.

24. Cheshkov, M. (1999). *Sinergetika: za i protiv haosa (zametki o nauke jepohi Global'noj smuty* [A Synergetics: For and Against Chaos (Notes on the Science of the Global Troubles)]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost'*, 6, pp. 131-133.

25. Tarasevych, V. (2002). *Ekonomichna synerhetyka: kontseptualni aspekty* [Economic Synergetics: Conceptual Aspects]. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, 4, pp. 57.

26. Reshetylo, V. (2004). *Synerhetychna paradyhma ta formuvannia neliniinoho styliu ekonomichnoho myslennia* [Synergetic paradigm and formation of nonlinear style of economic thinking]. *Ekonomichna teoriia*, 4, pp. 11.

27. Branskij, V. (1999). *Social'naja sinergetika kak postmodernistskaja filosofija istorii* [Social Synergetics as a Postmodern Philosophy of History]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost'*, 6, pp. 132-133.

28. *YeVROPEISKA KOMISIJA Briussel, 03.03.2010. COM (2010) 2020 ostatochna versija YeVROPA 2020. Stratehiia dlia rozumnoho, staloho ta*

vseokhopliuiuchoho zrostannia. forum [EUROPEAN COMMISSION Brussels, 03.03.2010. COM (2010) 2020 final version of EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. forum]. [online] Available at: <http://old.minjust.gov.ua/file/31493>.

Shynkaruk L., Doctor of Economic Sciences, Professor, Associate member of the National academy of sciences of Ukraine; Vlasenko Yu., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Gerashchenko V., Postgraduate, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Theories of wave development and synergetics and inclusiveness of the economy

The article deals with the conceptual and methodological foundations of the theory of wave development and synergetics in the conditions of globalization and the consequences of the financial and economic crisis through the prism of inclusive economic development opportunities. Alternative approaches to understanding the processes and phenomena inherent in contemporary crisis phenomena have been identified and analyzed. The advantages and contradictions in the views of scientists on the interpretation of the causes of crises, types of equilibrium states, the notion of “growth recession”, the interrelation of scientific and technological progress and long period fluctuations of economic activity are shown. The reasons for the jumping nature of the transition of economic systems to a qualitatively different level of development through savings → investments → change of fixed capital are revealed. The necessity to develop the economic policy of Ukraine is grounded not on the premise that the market itself does not tolerate crises and always strives for equilibrium, but given the uncertainty of the future, the inevitability of the cyclical nature of the economic system. One of the goals of economic development of Ukraine is proposed - inclusive growth, that is, development of economy with high level of employment that promotes economic, social and territorial unity.

Key words: crisis, cycles, wave development, determinants, synergetics, inclusivity, inclusive development, small and medium businesses.

Шинкарук Л.В., д.э.н., профессор, член-корреспондент НАН Украины; Власенко Ю.Г., к.э.н., доцент; Геращенко В.А., аспирант, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

Теории волнового развития и синергетики и инклюзивность экономики

В статье рассматриваются концептуальные и методологические основы теории волнового развития и синергетики в условиях глобализации и последствий финансово-экономического кризиса через призму возможностей инклюзивного развития экономики. Выделены и проанализированы альтернативные подходы к пониманию процессов и явлений, присущих современным кризисным явлениям. Отображены преимущества и противоречия во взглядах ученых относительно трактовки причин кризисов, видов равновесных состояний, значение «ростового спада», взаимосвязи научно-технического прогресса и долгосрочных колебаний экономической активности. Раскрыты причины скачкообразного характера перехода экономических систем к качественно иному уровню развития через сбережения → инвестиции → изменение основного капитала. Обоснована необходимость разработки экономической политики Украины не на постулате, что рынок сам по себе не допускает кризисов и всегда стремится к равновесию, а учитывая неопределенность будущего, неизбежность циклического характера экономической системы. Предложено одну из целей экономического развития Украины - инклюзивный рост, то есть развитие экономики с высоким уровнем занятости, которое способствует экономическому, социальному и территориальному единству.

Ключевые слова: кризис, циклы, волновое развитие, детерминанты, синергетика, инклюзивность, инклюзивное развитие, малый и средний бизнес.

Рекомендована до публікації 19.11.2019 р.

Надійшла до редакції 19.10.2019 р.